

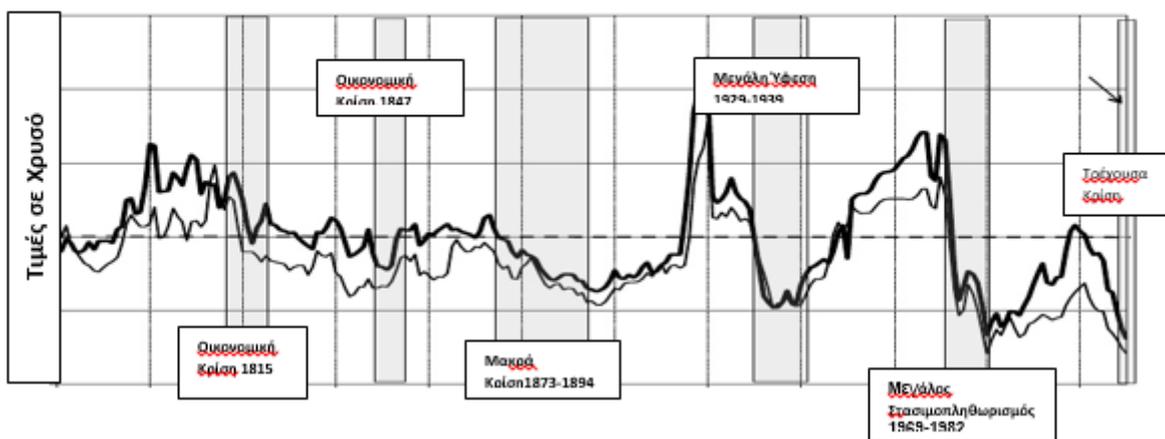

Μια συζήτηση με αφορμή τις Θέσεις του ΚΚΕ

Γράφοντας μια κριτική για τη θεωρία των κρίσεων που διατρέχει τις θέσεις του ΚΚΕ στη Παντιέρα (τίτλος αρχικού άρθρου [«Το ΚΚΕ και η θεωρία των Κρίσεων»](#)) ήλπιζα ότι η αναφορά θα πυροδοτούσε μια ευρύτερη συζήτηση γύρω από το θέμα και την εξαγωγή πολιτικών συμπερασμάτων. Η συζήτηση επιβεβαίωσε τις προσδοκίες και θέλω να ευχαριστήσω όλους τους συμμετέχοντες για αυτό. Το παρόν σκοπό έχει να σχολιάσει αυτή τη συζήτηση με σκοπό όχι να κλείσει αλλά να ανοίξει το θέμα ευρύτερα.

Ο λόγος που ασχολήθηκα με τις θέσεις του ΚΚΕ για τη κρίση ήταν η αντίκρουση της πεποίθησης του κόμματος ότι η κρίση που ξέσπασε το 2008 δεν συνιστά ένα γεγονός που χρειάζεται να μεταβάλλει την πολιτική τακτική του κόμματος. Το επιχειρήμά μου είναι ότι αυτή η θέση βασίζεται σε μια θεώρηση που χαρακτηρίζει κρίσεις αυτό που οι οικονομολόγοι ονομάζουν πενταετή και δεκαετή κύκλο, ενώ στο Μάρξ οι κρίσεις είναι οι καθοδικές φάσεις «μακρών κυμάτων» στη καπιταλιστική συσσώρευση που εμφανίζονται κάθε σαράντα χρόνια περίπου. Ένα γράφημα που δείχνει τη διαφορετικότητα των βραχυχρόνιων διακυμάνσεων και της μακρόχρονης τάσης της καπιταλιστικής οικονομίας είναι το ακόλουθο:

Κύματα "Τιμών Χρυσού" και Καπιταλιστικές Κρίσεις 1780-2010
(Shaikh, Profitability, Long Waves and the Recurrence of General Crises 2014)

Το σχήμα παρουσιάζει χρονολογικές σειρές τιμών σε όρους χρυσού για τις ΗΠΑ (έντονη γραμμή) και τη Βρετανία από το 1780 μέχρι το 2010. Οι χρονολογικές σειρές εμφανίζουν κύματα Kontratief που εκτείνονται σε όλη την ιστορία του καπιταλισμού από τη πρώτη μεγάλη οικονομική κρίση που ξεκίνησε στα 1815 μέχρι τη τρέχουσα μεγάλη ύφεση που ξεκίνησε το 2008. Στην εμφάνιση κρίσεων παρεμβάλλονται διαστήματα οικονομικής ανόδου της τάξης των σαράντα ετών περίπου. Όμως το σχήμα δείχνει ότι στο πλαίσιο των μεγάλων κυμάτων υπάρχουν και μικρότερες διακυμάνσεις με περιοδικότητα πέντε και δέκα ετών που αντιστοιχούν σε δευτερεύουσες αυξομειώσεις στην συσσώρευση κεφαλαίου που όμως δεν μεταβάλλουν τη μακροπρόθεσμη τάση της οικονομίας.

Σημαντική βιβλιογραφία (Grossman 1928, Rosdolsky 1977, Mandel 1992, Shaikh 1992) έχει δείξει ότι τα μακρά κύματα έχουν να κάνουν με τη πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους σε συνδυασμό και αντιδιαστολή με τις «αντίρροπες τάσεις». Είναι εκδηλώσεις της βασικής αντίθεσης του συστήματος της αντίθεσης κεφάλαιο εργασία. Αντίθετα οι βραχυχρόνιες διακυμάνσεις έχουν να κάνουν με άλλες αιτίες. Ο πενταετής κύκλος οφείλεται σε αποκλίσεις της συνολικής προσφοράς με τη συνολική ζήτηση, που αντανακλούν αυξομειώσεις στο δανεισμό και τη μόχλευση εν γένει, που με τη σειρά τους επηρεάζουν το ύψος των επιτοκίων και μέσω αυτών την οικονομική δραστηριότητα. Αντίστοιχα, ο δεκαετής κύκλος αφορά τη σχέση του ύψους του κεφαλαιακού εξοπλισμού και του βαθμού αξιοποίησής του. Με άλλα λόγια η αναρχία της καπιταλιστικής παραγωγής οδηγεί στην εμφάνιση

περιοδικών διακυμάνσεων δεκαετούς διάρκειας όπου το παραγωγικό δυναμικό προσαρμόζεται στο βαθμό αξιοποίησής του. Δηλαδή περιορίζεται η υπερβάλλουσα παραγωγική δυναμικότητα στην καθοδική φάση ενώ επεκτείνεται η παραγωγική δυναμικότητα στην ανοδική φάση.

Αντίθετα οι θέσεις του ΚΚΕ θεωρούν ότι: «η τάση για επέκταση του κεφαλαίου (τόσο με τη μορφή Άμεσων Ξένων Επενδύσεων όσο και με την κίνηση του χρηματικού κεφαλαίου) ενισχύει το διεθνή συγχρονισμό της περιοδικής εκδήλωσης της κρίσης υπερ-συσσώρευσης κεφαλαίου» (Θέσεις σελ. 6). Άρα «η επέκταση του κεφαλαίου» δεν έχει να κάνει με την καπιταλιστική κερδοφορία αλλά με επενδύσεις, κυρίως προς την περιφέρεια που επιφέρουν «κρίσεις υπερ-συσσώρευσης» λόγω της «συγχρονισμένης εμφάνισής τους». Είναι μια θεώρηση που περιορίζει τις καπιταλιστικές κρίσεις στο δεκαετή κύκλο που περιγράψαμε παραπάνω. Αν προσπαθήσει κανείς να συνδυάσει αυτή την αντίληψη με τις βασικές αντιθέσεις του καπιταλισμού προκύπτει ένα αντιφατικό επιχείρημα που συνδυάζει τη δυσανάλογη επέκταση του τομέα Ι με τη «θεωρία υποκατανάλωσης». Ο λόγος είναι ότι στο πλαίσιο του αποσυνδέεται η πορεία του ποσοστού κέρδους από την πορεία των κερδών. Σε αυτό το σχήμα κάθε διακύμανση της οικονομικής δραστηριότητας είναι καπιταλιστική κρίση.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η παραγωγή του τομέα Ι (παραγωγή μέσων παραγωγής) είναι εισροή για την παραγωγή του τομέα ΙΙ (παραγωγή μέσων κατανάλωσης). Συνακόλουθα, ο περιορισμός του μεριδίου των μισθών, αποτέλεσμα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, οδηγεί σε περιορισμό της κατανάλωσης, άρα και της οικονομικής δραστηριότητας. Το επιχείρημα είναι αντιφατικό με την έννοια ότι δεν αφορά μια μεγεθυνόμενη οικονομία μιας και κάθε αποταμίευση κερδών για επέκταση της παραγωγής συνεπάγεται περιορισμό της κατανάλωσης και κρίση. Με άλλα λόγια το συμπέρασμα για την εμφάνιση της κρίσης αντιφάσκει με την παραδοχή για την «τάση για επέκταση του κεφαλαίου» και τη συνακόλουθη υπερσυσσώρευση. Παράδειγμα τέτοιου αντιφατικού σχήματος είναι η θεωρία κρίσεων που παρουσιάζεται στο βιβλίο του Λουίς Σεγκάλ το οποίο η Σύγχρονη Εποχή εξέδωσε πρόσφατα για 3^η φορά (η πρώτη το 1936).

Η λανθασμένη ανάγνωση της δυναμικής του καπιταλισμού γεννά και λανθασμένα πολιτικά συμπεράσματα. Αφού κάθε διακύμανση είναι και μια καπιταλιστική κρίση, η κρίση είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο. Έτσι υποβαθμίζεται η σημασία των μεγάλων καπιταλιστικών κρίσεων οι οποίες σημαδεύουν (θετικά και αρνητικά) την πορεία των πραγμάτων για εποχές ολόκληρες. Το κυριότερο όμως είναι ότι η εκδήλωση των αντιθέσεων του συστήματος στις συνθήκες της κρίσης δημιουργεί συνθήκες εκρηκτικής συμπίεσης των λαϊκών αναγκών,

διάλυσης ψευδαισθήσεων και όξυνσης των ενδοαστικών αντιθέσεων. Δηλαδή, δεν είναι μόνο ότι οι μάζες «δεν θέλουν να κυβερνηθούν όπως παλιά» αλλά και οι «καταπιεστές δεν μπορούν να κυβερνήσουν όπως παλιά». Με άλλα λόγια το σύστημα είναι αδύναμο σε συνθήκες καπιταλιστικής κρίσης γιατί η καπιταλιστική κρίση δεν είναι απλά κρίση «υπερ-παραγωγής» ή «υπερ-συσσώρευσης» αλλά χτυπά στην καρδιά του συστήματος, στο κίνητρο του κέρδους .

Θα περίμενε κανείς ότι σε μια τέτοια κριτική η απάντηση των μελών ή οπαδών του ΚΚΕ θα ήταν ότι δεν ισχύει η ανάλυση και η θέση του κόμματος για τις κρίσεις είναι διαφορετική. Δεν ήταν έτσι. Το αρχικό επιχείρημα ήταν ότι το κόμμα έχει δίκιο στο ότι οι άμεσες επενδύσεις ακόμα και τώρα παρουσιάζουν αύξηση. Άρα η «παγκοσμιοποίηση» είναι το κυρίαρχο στοιχείο της τρέχουσας κρίσης και η βασική αντίθεσή της είναι ότι ενώ υπάρχει κρίση υπερ-συσσώρευσης «τα διαφορετικά ανταγωνιστικά συμφέροντα των ιμπεριαλιστικών κέντρων και των επιμέρους αστικών κρατών εμποδίζουν την από κοινού διαχείριση της απαξίωσης κεφαλαίου» (Θέσεις σελ.6). Με αυτή τη λογική ζούμε μια κρίση όπως αυτή του 99-2000, όπως σχολίασε και ένα μέλος του ΚΚΕ, με τη διαφορά ότι οι ενδο- ιμπεριαλιστικές αντιθέσεις παρατείνουν τη διάρκειά της.

Βέβαια τα στοιχεία δεν είναι καθόλου έτσι. Το σχήμα που ακολουθεί παρουσιάζει την πορεία των μικτών άμεσων επενδύσεων στις χώρες του ΟΟΣΑ και την ΕΕ από το 2007 (που ξεσπά η κρίση) και μετά. Από το διάγραμμα είναι προφανές ότι οι άμεσες επενδύσεις έχουν περιοριστεί μέχρι και πάνω από 50% τόσο παγκόσμια όσο και στην ΕΕ. Η μείωση στη πραγματικότητα είναι ακόμη μεγαλύτερη διότι στις στατιστικές του ΟΟΣΑ, από όπου προέρχονται τα στοιχεία, περιλαμβάνονται και οι εξαγορές. Δηλαδή, ιδιωτικοποιήσεις όπως το ξεπούλημα του ΟΛΠ και του Ελληνικού θεωρούνται επενδύσεις παρόλο που δε μεταβάλλουν τη παραγωγική δυναμικότητα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόβλεψη για το 2016 μιλά για επιπλέον μείωση της τάξης 6%.

Αυτή η λανθασμένη ανάγνωση των στοιχείων κρύβει όμως και τις αδυναμίες αυτού του θεωρητικού σχήματος. Η κρίση, όπως γράφει και ένα μέλος του ΚΚΕ στη συζήτηση, οφείλεται στην: «... επιβράδυνση της διευρυμένης αναπαραγωγής [που] δημιουργεί υπερ-συσσώρευση κεφαλαίου που αναζητά διέξοδο». Άρα δεν είναι η μειωμένη κερδοφορία που δημιουργεί την κρίση αλλά το γεγονός ότι τα υπερκέρδη δεν βρίσκουν διέξοδο μια άποψη που παραπέμπει στο “Finance Capital” του Hilferding, ή ακόμη και στη θεωρία

υποκατανάλωσης της Λούξεμπουργκ. Το σημαντικό αναλυτικό σφάλμα αυτής της ανάγνωσης των καπιταλιστικών οικονομιών είναι ότι ενώ οι άμεσες επενδύσεις είναι στοιχείο αποκατάστασης της καπιταλιστικής κερδοφορίας στο Μάρξ, για το ΚΚΕ είναι το ακριβώς αντίθετο. Είναι οι «συγχρονισμένες» άμεσες επενδύσεις που παράγουν «κρίση υπερ-συσσώρευσης». Για να γίνει κατανοητή η διαφορά χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το 3^ο τόμο του κεφαλαίου:

«Όσον αφορά τα κεφάλαια που επενδύονται σε αποικίες, κλπ, ..., μπορεί να αποδώσουν υψηλότερα ποσοστά κέρδους για τον απλούστατο λόγο ότι το ποσοστό κέρδους είναι εκεί υψηλότερο εξ αιτίας της καθυστερημένης ανάπτυξης και ομοίως λόγω της εκμετάλλευσης της εργασίας...Γιατί δεν ισχύει ότι αυτά τα υψηλότερα ποσοστά κέρδους, πραγματοποιούμενα από κεφάλαια επενδυμένα σε κάποιες γραμμές [παραγωγής-Ν.Σ.] και επαναπατρισμένα στη συνέχεια μπαίνουν στην εξίσωση του γενικού ποσοστού κέρδους και άρα τείνουν, σε αυτό το βαθμό, να το αυξήσουν...» (Κεφάλαιο Τόμος III Κεφ. 14)

Η αμφισβήτηση της θεωρίας της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους ως θεωρία κρίσεων δεν περιορίστηκε στην αποσύνδεση της πορείας των κερδών με το ποσοστό κέρδους. Συνομιλητές που αποδέχονται τη θεωρία των μονοπωλίων και του «μονοπωλιακού σταδίου» αμφισβήτησαν κατά πόσο ο νόμος της πτωτικής τάσης ισχύει γενικά ή υπό συνθήκη. Η άποψη που επιχειρηματολογήθηκε είναι ότι οι αντίρροπες τάσεις, παραδείγματος χάριν το διεθνές εμπόριο ή/και οι άμεσες επενδύσεις, που περιγράφονται στο προηγούμενο απόσπασμα από το Μάρξ, έχουν αναστρέψει την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Είναι μια πολλή παλιά άποψη που ανάγεται στο von Bortkiewicz ενώ τη δεκαετία του 1920 το επιχείρημα επαναδιατυπώθηκε από τη Natalie Moskowska. Αρχικά θα ασχοληθούμε με την ευρύτερα γνωστή εκδοχή της που αναφέρεται στον Paul Sweezy και τη Joan Robinson. Η λογική είναι ότι η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους ισχύει όταν ο συντελεστής υπεραξίας (s/v) είναι σταθερός ενώ η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (c/v) αυξάνει. Σε αντίθετη περίπτωση η πορεία του ποσοστού κέρδους είναι απροσδιόριστη. Η ακόλουθη εξίσωση του ποσοστού κέρδους (r) εξηγεί τα πράγματα:

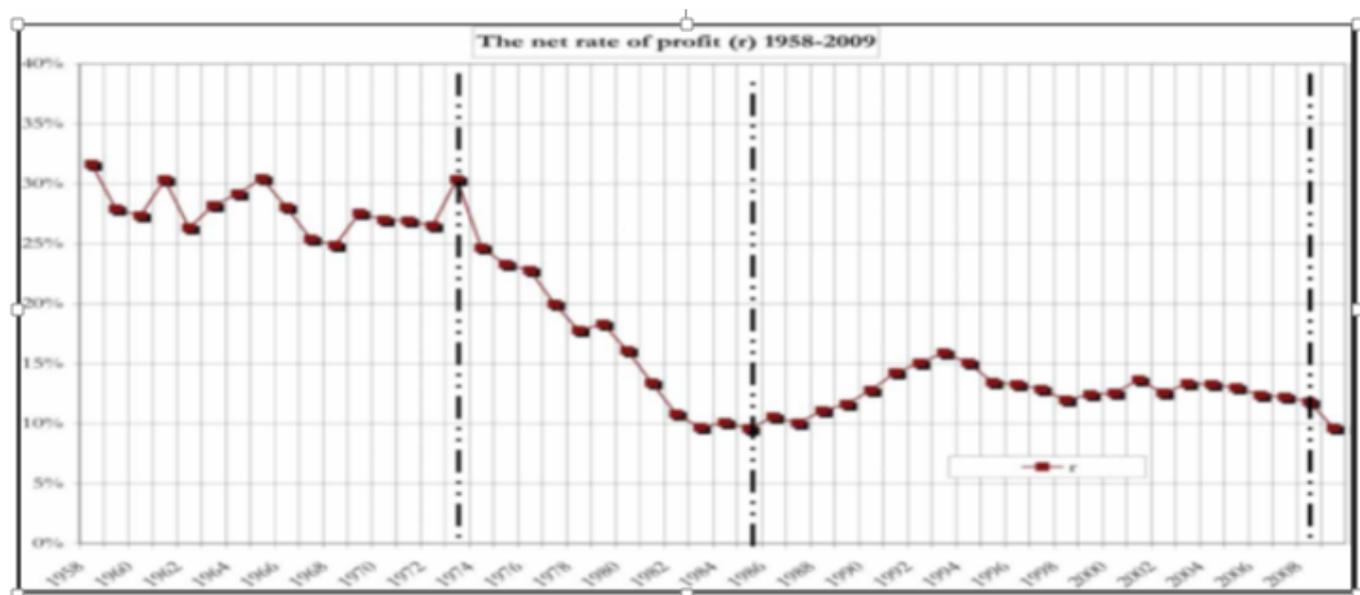
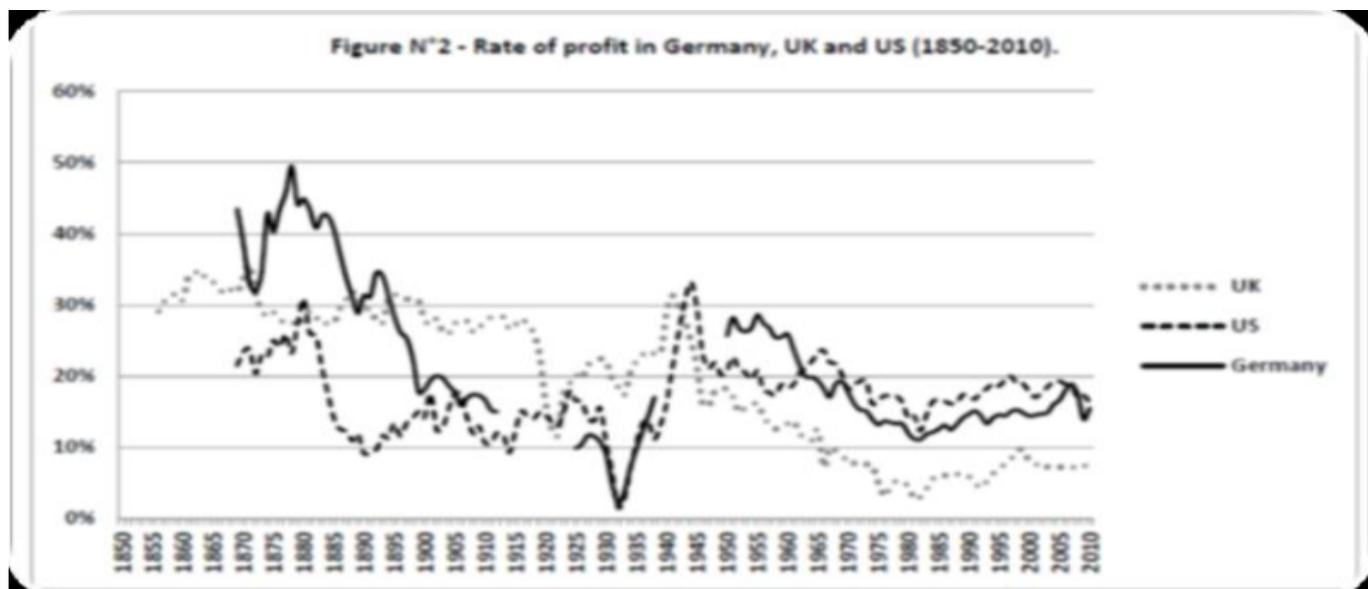
$$r = \frac{s}{c + v} \rightarrow r = \frac{s/v}{\frac{c}{v} + 1} \text{ όπου } s = \text{υπεραξία } c = \text{σταθερό, } v = \text{μεταβλητό κεφάλαιο}$$

Είναι προφανές ότι εάν ο αριθμητής του κλάσματος (s/v) είναι σταθερός ενώ ο παρονομαστής ανεβαίνει τότε το ποσοστό κέρδους πέφτει. Σε αντίθετη περίπτωση θα πρέπει η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (c/v) να αυξάνει ταχύτερα από το συντελεστή υπεραξίας.

Βέβαια ο Μάρξ δεν ήταν τόσο αφελής ώστε να θεωρήσει μια ταυτολογία ως το βασικότερο νόμο της καπιταλιστικής οικονομίας. Στην ουσία αυτό που καταλάβαινε ήταν ότι ο συντελεστής υπεραξίας (s/v) περιορίζεται από την έκταση της εργάσιμης ημέρας και την αξία των εμπορευμάτων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης. Αντίθετα η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου πηγάζει από την ίδια την αντίθεση κεφάλαιο εργασία και με αυτή την έννοια δεν έχει όριο. Οι καπιταλιστές θα εφαρμόσουν παραγωγικότερες τεχνικές ακόμη και για ένα πολύ μικρό ποσοστό αύξησης της σχετικής υπεραξίας αρκεί να τους εξασφαλίζει υψηλότερο περιθώριο κέρδους στο υψηλότερο δυνατό ποσοστό κέρδους. Το απόσπασμα από τις «Θεωρίες Υπεραξίας» που παραθέτει ο Rosdolsky (The Making of Marx s' Capital) είναι χαρακτηριστικό:

«Όσο μεγαλύτερη η υπεραξία του κεφαλαίου πριν την αύξηση του παραγωγικού δυναμικού, τόσο μεγαλύτερο το ύψος της προϋποτιθέμενης υπερβάλλουσας εργασίας, ή υπεραξίας του κεφαλαίου, ή τόσο μικρότερο το τμήμα της εργάσιμης ημέρας που διαμορφώνει το αντίστοιχο για τον εργάτη που εκφράζει την αναγκαία εργασία [και άρα] τόσο μικρότερη η αύξηση της υπεραξίας που το κεφάλαιο αποκτά από την αύξηση του παραγωγικού δυναμικού. Άρα όσο πιο ανεπτυγμένο είναι ήδη το κεφάλαιο...τόσο πιο επιθετικά θα πρέπει να αναπτύξει το παραγωγικό δυναμικό ώστε να αξιοποιηθεί, δηλαδή να προσθέσει υπεραξία σε αυτό καθαυτό, ακόμη και στον ελάχιστο βαθμό – επειδή πάντα περιορίζεται από το τμήμα της ημέρας που μεταφράζεται σε αναγκαία εργασία και το σύνολο της εργάσιμης ημέρας. Μπορεί να κινηθεί μόνο μέσα σε αυτούς τους περιορισμούς»

Οι εμπειρικές μετρήσεις του ποσοστού κέρδους δικαιώνουν την οπτική του Μάρξ όπως φαίνεται και από τα σχήματα που ακολουθούν.

Το πρώτο σχήμα δείχνει την πορεία του ποσοστού κέρδους στις ΗΠΑ το Ενωμένο βασίλειο και τη Γερμανία (για τη Γερμανία με ασυνέχειες) από το 1850 μέχρι το 2010. Είναι προφανές ότι αν εξαιρέσουμε ένα πολύ σύντομο διάστημα αμέσως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο που το ποσοστό κέρδους περιστασιακά ανακάμπτει η πορεία του είναι ξεκάθαρα πτωτική για όλες τις χώρες. Επίσης μεταπολεμικά και η δυναμική του ποσοστού κέρδους είναι

παρεμφερής για όλες τις χώρες, όχι μόνο τις αναπτυγμένες (ΗΠΑ, Ενωμένο Βασίλειο, Γερμανία) αλλά ακόμη και σε εξαρτημένες καπιταλιστικές οικονομίες όπως η Ελλάδα. Αυτό φαίνεται από το δεύτερο γράφημα που δείχνει τη πορεία του ποσοστού κέρδους στην Ελλάδα μεταπολεμικά και το οφείλουμε στην έρευνα του Θανάση Μανιάτη και του Κώστα Πασά.

Η εικόνα της δυναμικής του ποσοστού κέρδους δεν επαληθεύει τα επιχειρήματα των οπαδών της θεωρίας των σταδίων. Συγκεκριμένα, επιχειρηματολογούν ότι η κρίση είναι φαινόμενο της περιφέρειας διότι το διεθνές εμπόριο έχει αναστρέψει την πορεία του ποσοστού κέρδους στις καπιταλιστικές μητροπόλεις. Τα παραπάνω σχήματα δείχνουν ότι το ποσοστό κέρδους πέφτει σε όλες τις χώρες είτε μητροπολιτικές είτε περιφερειακές. Το ότι παραμένει υψηλότερο στις μητροπολιτικές χώρες από ότι στη Ελλάδα έχει να κάνει με την ένταση της κρίσης και όχι με τον αν υπάρχει κρίση ή όχι. Είναι κρίμα σε ένα διάστημα που η κρίση έχει φτάσει στο σημείο να αποσταθεροποιεί τα αστικά κοινοβουλευτικά συστήματα χωρών όπως οι ΗΠΑ, το Ενωμένο Βασίλειο και την Ιταλία ενώ δοκιμάζει υπερεθνικές καπιταλιστικές ενώσεις όπως η ΕΕ να οδηγούμαστε από λανθασμένη ανάλυση στην άποψη ότι η κρίση είναι ζήτημα της περιφέρειας.

Όμως ο περιορισμός της κρίσης στη περιφέρεια γεννά ένα δεύτερο ερώτημα: Γιατί σε ένα περιβάλλον όπου οι καπιταλιστικές μητροπόλεις υποτίθεται έχουν ξεπεράσει τις καπιταλιστικές κρίσεις έχουμε τέτοιας έντασης κρισιακά φαινόμενα; Επιπλέον, γιατί παρόλο που το σύστημα αλλάζει στάδιο οι μεγάλες καπιταλιστικές κρίσεις επανέρχονται κάθε σαράντα περίπου χρόνια σε όλη την ιστορία του καπιταλισμού; Το μόνο που μπορεί να επικαλεστεί κανείς είναι ότι η τρέχουσα κρίση δεν είναι σαν τις άλλες είναι χρηματοπιστωτική κρίση και δεν αφορά την παραγωγή και την κερδοφορία. Είναι η άποψη που έχουν επιχειρηματολογήσει ο Κώστας Λαπαβίτσας και αρκετοί οπαδοί της θεωρίας της «χρηματοπιστωτικοποίησης» του κεφαλαίου. Μια άποψη που καταλήγει ότι με τη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα οι κρίσεις θα ξεπεραστούν. Δεν είναι τυχαίο ότι οι οπαδοί αυτής της άποψης θεωρούν το βιβλίο του Hilferding “Finance Capital” ως πρόγονο της άποψής τους. Στην εξέλιξη της κρίσης η άποψη βρίσκεται σε άμυνα αφού ήδη βρισκόμαστε στον όγδοο χρόνο, έχουν ξεοδευτεί 10 τρις. παγκοσμίως σε «προγράμματα» ποσοτικής χαλάρωσης και το σύστημα δε δείχνει να επανέρχεται σε συνθήκες κανονικής συσσώρευσης.

Βέβαια οι σχολιαστές του άρθρου μου προσπαθούν να επιχειρηματολογήσουν το ζήτημα από τη σκοπιά «της γενικής κρίσης του καπιταλισμού» όπως παρουσιάσθηκε σε ένα εγχειρίδιο της Ακαδημίας επιστημών της ΕΣΣΔ του 1954. Το εγχειρίδιο είναι γραμμένο για έναν και αποκλειστικό λόγο να δικαιολογήσει την πολιτική της ΣΕ στην Ευρώπη μετά τον πόλεμο. Από αυτή τη σκοπιά το επιχειρήμα του ξεπεράσματος της καπιταλιστικής κρίσης από τις

μητροπόλεις του καπιταλισμού, χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει ότι το κέντρο της ταξικής πάλης είναι πλέον στον λεγόμενο «τρίτο κόσμο» και εκεί πρέπει να στρέψει τη προσοχή του το κίνημα. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η κρίση θα μεταφερθεί στο «κέντρο» όταν θα έχουν αποκοπεί αρκετοί «κρίκοι» από την ιμπεριαλιστική αλυσίδα ώστε να κλείσουν οι κρουνοί του διεθνούς εμπορίου για τα ιμπεριαλιστικά κέντρα. Πέρα από το γεγονός ότι είναι μια λαθεμένη ανάγνωση της δυναμικής των καπιταλιστικών οικονομιών η συγκεκριμένη θεώρηση είναι και τελείως εκτός της πραγματικότητας του σύγχρονου κόσμου.

Στο πλαίσιο της συζήτησης εκφράστηκε και η άποψη (αν το κατάλαβα καλά) ότι οι μεγάλες καπιταλιστικές κρίσεις είναι με μια έννοια το σωρευτικό αποτέλεσμα των μικρότερων διακυμάνσεων. Η ακριβής διατύπωση είναι «...δεν μπορώ να αντιληφθώ τις Κρίσεις λόγω υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου να εκδηλώνονται παρά διαμέσου των υπαγόμενων ταλαντώσεων των “μικρότερων” κύκλων». Όπως ανέφερα και παραπάνω οι αιτίες πίσω από τις πιο βραχυχρόνιες διακυμάνσεις (5ετής και 10 ετής κύκλος) είναι κατά τη γνώμη μου (και τη γνώμη αρκετών άλλων) διαφορετικές από εκείνες που αφορούν τα μακρά κύματα. Αν αυτό που προσπαθεί να επιχειρηματολογήσει αυτή η άποψη είναι ότι οι βραχυχρόνιες διακυμάνσεις μπορεί να πυροδοτήσουν μεγάλες καπιταλιστικές κρίσεις αυτό είναι σωστό. Όπως θα πρέπει πάντα να έχουμε ξεκάθαρο ότι άλλο ο μηχανισμός πυροδότησης και άλλο η αιτία της κρίσης. Ο Μάρξ το λέει ξεκάθαρα στο ακόλουθο απόσπασμα

«Εξετάζοντας γιατί η γενική πιθανότητα κρίσης εξελίσσεται σε μια πραγματική κρίση είναι περιττό να απασχολείται κανείς με μορφές κρίσης που αναδύονται από τη λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμών [δηλαδή τη πίστη και τη μόχλευση-ΝΣ]. Αυτός είναι και ο λόγος που οι οικονομολόγοι αρέσκονται να επιχειρηματολογούν ότι αυτή η προφανής μορφή είναι η αιτία των κρίσεων». (Marx, Theories of Surplus Value part 2 1969, 514-5)

Η συζήτηση είχε και μια ιστορική διάσταση με την έννοια ότι έφερε στην επιφάνεια ζητήματα για την εξέλιξη της Σοβιετικής Ένωσης και των ρευμάτων του κομμουνιστικού κινήματος. Είναι μια συζήτηση που αναμένω να ενταθεί και λόγω της επετείου των εκατό χρόνων από την Οχτωβριανή επανάσταση και αυτό είναι θετικό. Η δυναμική του καπιταλισμού και η θεωρία των κρίσεων έχει παίξει κομβικό ρόλο στη πορεία του κομμουνιστικού κινήματος. Από τη λεγόμενη «συζήτηση για την κατάρρευση» στους κόλπους της 2^{ης} διεθνούς στις αρχές του περασμένου αιώνα, στην οικονομική πολιτική του νεαρού Σοβιετικού κράτους και την εσωκομματική πάλη τη δεκαετία του 20, τη καταστροφική πολιτική της comintern τα χρόνια της μεγάλης ύφεσης, το «μεταβατικό πρόγραμμα» του Τρότσκι το 38 και τη θεωρία της «γενικής κρίσης του καπιταλισμού» που

εμφανίσθηκε στο εγχειρίδιο της ακαδημίας επιστημών το 54. Έχω επιχειρηματολογήσει αλλού ότι σε όλη αυτή την περίοδο το κομμουνιστικό κίνημα δεν βασίσθηκε στη μαρξιστική θεωρία των κρίσεων. Νομίζω ότι η όποια αποτίμηση και αντιπαράθεση θα λάβει χώρα με αφορμή τα 100 χρόνια από τον Οκτώβρη του 1917 θα πρέπει να λάβει αυτό το σημείο υπόψη.

Κλείνοντας θέλω να σταθώ σε μια άποψη που ενώ αναγνωρίζει όλες (ή σχεδόν όλες) τις παρατηρήσεις που έκανα καταλήγει ότι :

«(Στις Θέσεις του ΚΚΕ του 19ου Συνεδρίου): «Η σύγχρονη φιλομονοπωλιακή πολιτική η οποία έχει στρατηγικό χαρακτήρα και στοχεύει στην άνοδο του ποσοστού κέρδους (φτηνότερη εργατική δύναμη, αντιδραστικές αναδιαρθρώσεις, αποκρατικοποιήσεις, κ.α) ..... Αποτελεί μονόδρομο της καπιταλιστικής ανάπτυξης για την ανάσχεση της τάσης πτώσης του μέσου ποσοστούκέρδους....»

Από τις φετινές Θέσεις της ANΤΑΡΣΥΑ (και όχι του ΝΑΡ) η βασική εξήγηση της κρίσης : «Αντίθετα, πρόκειται για μια δομική κρίση. Είναι το αποτέλεσμα συνδυασμού παραγόντων, όπως: η κρίση των μεθόδων απόσπασης υπεραξίας, του ακολουθούμενου μοντέλου συσσώρευσης (ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση των αγορών), της υπερδιόγκωσης του χρηματοπιστωτικού τομέα, της ανάπτυξης και κρίσης των παγκόσμιων καπιταλιστικών ολοκληρώσεων, της πρωτοφανούς όξυνσης των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών, της αντιδραστικής στροφής στο πολιτικό σύστημα και την αστική δημοκρατία, και της κρίσης των παραδοσιακών ιεραρχιών στην ιμπεριαλιστική αλυσίδα (κρίση ηγεμονίας των ΗΠΑ).» ANΤΑΡΣΥΑ, Θέσεις για την 3η συνδιάσκεψη.

Ποιά είναι πιο κοντά στα γούστα σου; Αν δεν το έχεις προσέξει «multi-causal» crisis την χαρακτήρισαν οι χειρότεροι σοσιαλδημοκράτες. Μην είσαι φτηνός στο αλεύρι και ακριβός στα πίτουρα.»

Η απάντησή μου είναι: διαφωνώ και με τα δύο αποσπάσματα. Δεν μπορώ όμως να μη λάβω υπόψη μου ότι η ANΤΑΡΣΥΑ αντιλαμβάνεται (έστω μερικά και λανθασμένα σύμφωνα με την άποψή μου) την ιδιαιτερότητα των στιγμών και προσπαθεί να απαντήσει σε λαϊκά προβλήματα και ανάγκες κάτι που δε φαίνεται να κάνει το ΚΚΕ. Το πραγματικό ερώτημα λοιπόν είναι άλλο: Στην τρέχουσα μεγάλη κρίση η μαρξιστική πολιτική οικονομία είναι το βασικό θεωρητικό εργαλείο ανασύνταξης του κομμουνιστικού κινήματος μιας και είναι η θεωρητική βάση ενός πολιτικού προγράμματος ρήξης και ανατροπής. Η υιοθέτηση ενός τέτοιου προγράμματος από το εργατικό κίνημα θα είναι εκτός των άλλων καταλύτης για τη

φυσιογνωμία του κομμουνιστικού φορέα στη νέα εποχή. Πως θα συμβάλλουμε σε αυτό το στόχο;